Monika Radzymińska, Dominika Jakubowska, Łukasz Samul
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCI A WYBÓR PRODUKTÓW SPOŻYWCZYCH

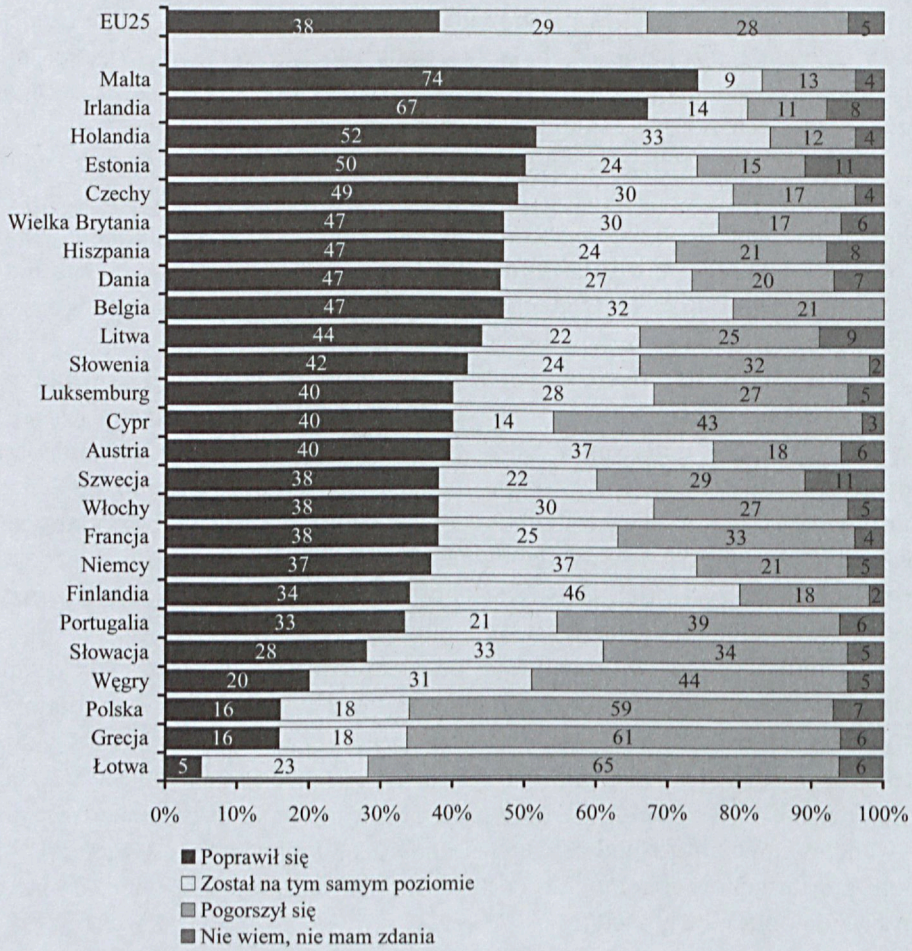
Wprowadzenie

Waga zagrożeń związanych z żywnością oraz rola konsumenta w strategii zapewnienia bezpieczeństwa żywności znalazła swoje odzwierciedlenie w uregulowaniu prawnym [Rozporządzenie (WE) 2002] ustanawiającym ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego oraz procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności i powołującym Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności. Zwrócono uwagę na konieczność prowadzenia ciągłego monitoringu pasz, żywności oraz wszelkich substancji dodatkowych na wszystkich etapach: produkcji, przetwarzania i dystrybucji. Rozporządzenie w wielu punktach odnosi się do potrzeby ochrony konsumenta oraz zaznacza jego miejsce w ważnym procesie zapewniania bezpieczeństwa żywności, jakim jest informowanie o ryzyku. Sprostowanie do przytaczanego aktu [Sprostowanie do rozporządzenia WE 2002] definiuje informowanie o ryzyku jako interaktywną wymianę informacji i opinii podczas procesu analizy ryzyka, czynników związanych z ryzykiem i postrzeganiem ryzyka pomiędzy: oceniającymi ryzyko, zarządzającymi ryzykiem, konsumentami, przedsiębiorstwami, środowiskiem naukowym i innymi zainteresowanymi stronami, z uwzględnieniem wyjaśnienia wniosków z oceny ryzyka i powodów decyzji w zakresie zarządzania ryzykiem.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli konsumenta w procesie zapewnienia bezpieczeństwa żywności oraz wpływu kwestii związanych z bezpieczeństwem żywności na wybór produktów spożywczych przez konsumentów.

Aspekt bezpieczeństwa żywności w opinii konsumentów

Problematyka zaufania konsumentów do żywności stała się przedmiotem badań organizacji krajowych, międzynarodowych oraz naukowców. Wyniki badań wskazują, że poziom zaufania konsumentów do żywności oraz percepcji zagrożeń jest bardzo zróżnicowany [Jakubowska i in. 2010a, s. 55–63, 2010b, s. 29–38].

Rysunek 1. Procentowy rozkład odpowiedzi konsumentów na temat poprawy poziomu bezpieczeństwa żywności w 2005 roku w stosunku do roku 1995

Źródło: Eurobarometer [2006, s. 1–232]

Z danych Eurobarometeru [2006, s. 1–232] przedstawionych na rysunku 1 wynika, że poprawa zaufania konsumentów względem żywności w krajach UE w roku 2005 w stosunku do 1995 kształtowała się na zróżnicowanym poziomie.

Największa była na Malcie, w Irlandii i w Holandii, najmniejsza na Łotwie, w Grecji i w Polsce. Pogląd o poprawie bezpieczeństwa żywności w pierwszej grupie wymienionych krajów wyraziła przeszło połowa respondentów. Szczególnie pozytywnym nastawieniem wykazali się obywatele Malty (74% odpowiedzi, że bezpieczeństwo żywności poprawiło się) i Irlandii (67%). Najbardziej niezadowolona była Łotwa, której 65% respondentów uważało, że bezpieczeństwo środków spożywczych od 1995 do 2005 roku pogorszyło się. Krajem, w którym największy udział procentowy stanowiło twierdzenie, że poziom bezpieczeństwa od 1995 roku nie zmienił się, była Finlandia (46% respondentów). Natomiast amerykańskie badania [Brewer i Rojas 2008, s. 1–22] dowodzą, że Amerykanie darzą środki spożywcze znajdujące się na rynku dużym zaufaniem.

Ważnym aspektem zapewnienia bezpieczeństwa żywności jest podział odpowiedzialności na wszystkich uczestników łańcucha żywieniowego. Szczególna odpowiedzialność spoczywa na konsumentach, gdyż świadome funkcjonowanie w obszarze żywności pozwala im na rozpoznawanie symptomów zagrożenia jej bezpieczeństwa i przeciwdziałanie wystąpieniom zagrożeń w wyniku złych praktyk obchodzenia się z żywnością.

W typowym toku decyzyjnym dotyczącym zachowania użytkowników na rynku żywności nieszkodliwość kupowanej i spożywanej żywności jest cechą niepodlegającą dyskusji. Natomiast w momencie informacji o zagrożeniu istotny wpływ na proces decyzyjny zakupu, a także zachowanie, ma poziom wiedzy konsumentów o zagrożeniach [Ventura-Lucas 2004]. Określenie poziomu wiedzy oraz edukacja użytkowników łańcucha żywieniowego w zakresie aspektów bezpieczeństwa żywności są bardzo istotne w całym procesie analizy ryzyka [McCarthy i in. 2007, s. 205–217] (por. tab. 1).

Wielu konsumentów rozpatruje bezpieczeństwo żywności jako problem krótkofalowy, nie przez pryzmat „od pola do stołu", co ma przełożenie na opinie dotyczące kontroli bezpieczeństwa spożywanej żywności. Badania wykazują [Redmond i Griffith 2004, s. 309–313], że większość konsumentów uważa, iż ma pełną lub prawie pełną kontrolę nad bezpieczeństwem żywności przygotowywanej w swoich gospodarstwach domowych. Jednocześnie stwierdzono, że wielu konsumentów nieprawidłowo obchodzi się z żywnością podczas przygotowywania domowych posiłków.

Potrzeba ciągłego kształcenia na rozpatrywany temat znajduje swoją genezę w statystykach dotyczących zachorowań będących wynikiem zatruć pokarmowych. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej oszacowano, że liczba przypadków zachorowań po spożyciu żywości niespełniającej standardów bezpieczeństwa, przypadająca na każdy rok, wynosi 76 milionów, z czego 325 tysięcy wymaga hospitalizacji, a 5 tysięcy kończy się zgonem [DeWall 2003, s. 75–79].

Tabela 1. Wiedza respondentów na temat praktyk obchodzenia się z żywnością

Stwierdzenie	Ocena (P – poprawna B – błędna)	Procent respondentów stwierdzających poprawność danego stwierdzenia
Po kontakcie rąk z surowym mięsem, drobiem lub rybą można wyczyścić ręce:		
wycierając ścierką	B	97
opłukując zimną wodą	B	75
opłukując ciepłą wodą	B	48
myjąc je mydłem i płucząc ciepłą wodą	P	97
wycierając je nawilżonymi chusteczkami	B	80
Jest bezpiecznie spożywać owoce i warzywa:		
zaraz po zakupie	B	77
po umyciu pod bieżącą wodą	P	96
Surowe mięso powinno się przechowywać na:		
górnej półce	B	79
środkowej półce	B	73
najniższej półce	P	84
Można przetrzymywać drób surowy i obrobiony cieplnie w tym samym pojemniku, pod warunkiem, że znajduje się w lodówce.	B	3
Można stwierdzić, że żywność jest niebezpieczna, po jej wyglądzie lub zapachu.	B	44
Nieważny jest fakt podgrzewania się w żywności w samochodzie, jeżeli po dotarciu do domu jest natychmiast umieszczona w lodówce bądź zamrażalce.	B	11

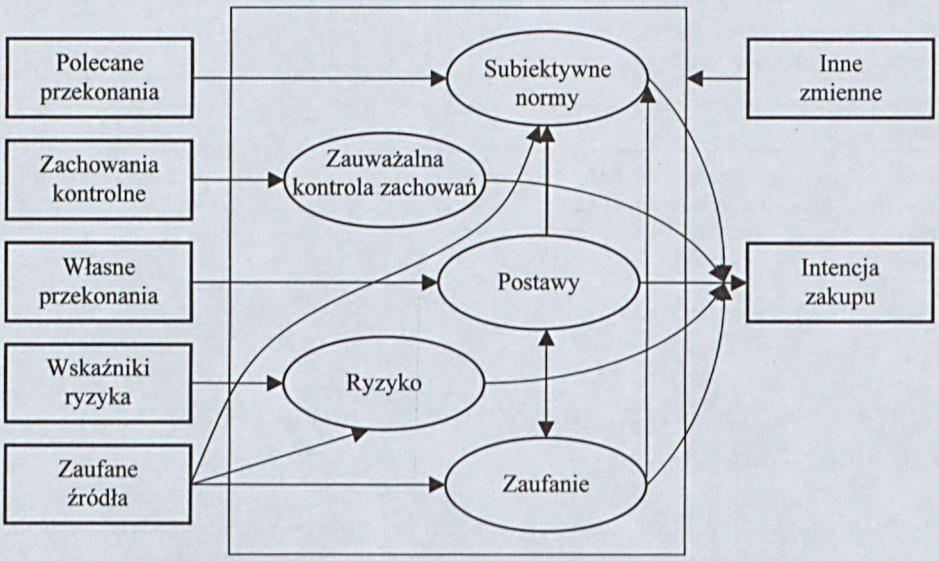
Źródło: McCarthy i in. 2007, s. 205–217.

Zagrożenie bezpieczeństwa żywności a intencja zakupu – model SPARTA

Lobb, Mazzocchi i Traill [2007, s. 384–395] opracowali narzędzie SPARTA służące do badań procesu decyzyjnego podczas zakupu, oparte na teorii TPB (*Theory of Planned Behavior*), którą stosuje się do analizy szerokiej gamy zachowań, bardzo często związanych z ryzykiem lub zdrowiem, na przykład palenia tytoniu, brawurowej jazdy samochodem czy sportów wyczynowych [Aizen 2007]. Jest to metoda, która pozwala określić czynniki motywujące dane zachowanie. Model SPARTA jest przekształceniem *Theory of Planned Behavior* na

potrzeby analizy wyboru produktów żywnościowych przez konsumentów, z uwzględnieniem postrzegania ryzyka związanego z podejmowanym zakupem oraz zaufaniem konsumenckim w stosunku do produktów. Nazwa SPARTA jest akronimem składowych uwzględnionych w modelu, którymi są:

a) *subjective norm* (S) – subiektywne normy, a więc nasz „system wartości", którym się kierujemy przy zakupie żywności,
b) *perceived behavioral control* (P) – zauważalna kontrola zachowań; podobnie jak w TPB określa zdolność jednostki do danego zachowania [Chen 2007, s. 1008–1021],
c) *attitiudes* (A) – nastawienie, postawy,
d) *risk perception* (R) – odbiór ryzyka, który jest zdeterminowany takimi cechami osobniczymi jednostek, jak ich zdolności percepcyjne, inteligencja, doświadczenie, a nawet wiek lub płeć [Sienkiewicz i Świeboda 2007, s. 100–117],
e) *trust* (T) – zaufanie konsumenta do jednostek opiniotwórczych,
f) *allia* (A_L) – inne zmienne, na przykład socjodemograficzne, które mogą mieć wpływ na zmianę wypadkowej powyższych składowych [Lobb, Mazzocchi i Traill 2007, s. 384–395].

Rysunek 2. Model SPARTA

Źródło: Lobb, Mazzocchi i Traill, 2007, s. 384–395

Metodologia badania Lobba i in. [2007, s. 384–395] polegała na zbadaniu metodą wywiadów sondażowych: postaw, subiektywnych norm oraz zauważalnej kontroli zachowań. Stwierdzono, że postawy konsumenckie (nastawienia) mają największy spośród badanych czynników wpływ na intencje zakupu.

Niektóre źródła podają [Eurobarometer 2006, s. 1–232], że bezpieczeństwo żywności nie jest, w opinii konsumentów, priorytetem w procesie nabywania żywności. Ogół konsumentów europejskich plasuje bezpieczeństwo żywności na ósmym miejscu wśród czynników decydujących o wyborze środków spożywczych.

Analizując literaturę dotyczącą wpływu informacji o możliwym wystąpieniu zagrożenia bezpieczeństwa środków spożywczych na intencję zakupu danego produktu nasuwa się teza, że komunikaty tego typu mają nieznaczny wpływ na ogół konsumentów. Takie zachowanie wiąże się z podejmowaniem ryzyka, które w wielu wypadkach może się stać pośrednią przyczyną bardzo poważnych skutków zdrowotnych. Bierną postawą wobec zagrożeń wykazali się Belgowie. Pomimo afery dioksynowej obywatele tego kraju nie zrezygnowali z konsumpcji produktów mięsnych, a liczba osób, które spożywały mięso każdego dnia, wzrosła w 2000 roku do poziomu 55,1% (w 1998 roku – 48,2% populacji Belgii) [Verbeke 2001, s. 489–498]. Analiza postaw Polaków na krajowym rynku mięsa w aspekcie ptasiej grypy [Wenzel 2008] zdaje się potwierdzać założenie, że informacje o ewentualnym wystąpieniu zagrożenia bezpieczeństwa żywności wpływają w niewielkim stopniu na decyzje zakupu. Pojawienie się w Polsce ognisk wirusa ptasiej grypy miało znikomy wpływ na zmiany przyzwyczajeń kulinarnych. Zdecydowana większość społeczeństwa spożywa drób w takiej samej ilości jak przed wystąpieniem choroby. Zaledwie 1% respondentów całkowicie zrezygnował z jedzenia drobiu w związku z doniesieniami o ptasiej grypie.

Podsumowanie

Realizowanie strategii bezpieczeństwa żywności Unii Europejskiej ma swoje podłoże w decyzjach opartych na rzetelnych ekspertyzach naukowych, obejmujących również oczekiwania i obawy konsumentów. Zatem niezbędne jest ustalenie wśród konsumentów poziomu znajomości zagadnień związanych z zaufaniem do żywności, sposobów obchodzenia się z żywnością oraz zaufaniem do źródeł monitujących.

Dane z tego zakresu są cenne i mogą się przyczynić do ulepszenia strategii komunikacji z konsumentem w obliczu ryzyka związanego z żywnością. Pozyskane informacje mogą także się stać motorem działań producentów żywności, mobilizując ich do wprowadzenia zmian w produkcji i dystrybucji żywności.

Bibliografia

Aizen I., 2007, *Theory of Planned Behavior*, [online], dostępny w Internecie: http://www.people.umass.edu/aizen/.

Brewer M.S., Rojas M., 2008, *Consumer attitudes toward issues in food safety*, Journal of Food Safety, Vol. 28.

Chen M.F., 2007, *Consumer attitudes and purchase intentions in relation to organic foods in Taiwan: Moderating effects of food-related personality traits,* Food Quality and Preference, Vol. 18.

DeWaal C.S., 2003, *Safe food from a consumer perspective,* Food Control, Vol. 42.

Eurobarometer 2006, *Risk Issues*, 238, [online], dostępny w Internecie: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_238_en.pdf.

Jakubowska D., Radzymińska M., Smoczyński S., 2010a. *Zachowania nabywcze konsumentów żywności a postrzegane ryzyko*, Handel Wewnętrzny, nr 2(325).

Jakubowska D., Radzymińska M. Smoczyński S., 2010b. *Wpływ narodowości na postrzegane ryzyko i metody jego zmniejszania – studia pilotażowe*, Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, 2/1, Wydawnictwo Gdańskie, Gdańsk.

Lobb A.E., Mazzocchi M., Traill W.B., 2007, *Modeling risk perception and trust in food safety information within the theory of planned behavior*, Food Quality and Preference, Vol. 18.

McCarthy M., Brennan M., Kelly A.L., Ritson C., De Boer M., Thompson N., 2007, *Who is at risk and what do they know? Segmenting of population on their food safety knowledge*, Food Quality and Preference, Vol. 18.

Redmond E.C., Griffith C.J., 2004, *Consumer perceptions of food safety risk, control and responsibility*, Food Quality and Preference, Vol. 43.

Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności.

Sienkiewicz P., Świeboda H., 2007, *Percepcja zagrożeń bezpieczeństwa w społeczeństwie ryzyka,* w: Gwoździcka-Piotrkowska M., Wołejszo J., Zduniak A. (red.), *Edukacja w społeczeństwie „ryzyka". Bezpieczeństwo jako wartość*, t. 3, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań.

Sprostowanie do rozporządzenia (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiającego ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołującego Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiającego procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności.

Ventura-Lucas M.R., 2004, Consumer Perceptions and Attitudes towards Food Safety in Portugal, 84th EAAE „Seminar Food Safety in a Dynamic World", Holland, [online], dostępny w Internecie: http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/123456789/10628/1/.

Verbeke W., 2001, *Beliefs, attitude and behavior towards fresh meat revisited after the Belgian dioxin crisis*, Food Quality and Preference, Vol. 12.

Wenzel M., 2008, *Ptasia grypa. Komunikat z badań*, [online], dostępny w Internecie: www.cbos.pl.

FOOD SAFETY HAZARDS AND PURCHASE BEHAVIOUR

Summary

Implementation of the European Union food safety strategy has their origin in decisions based on scientific advice, which also includes the expectations and concerns of consumers. Determining the level of consumer trust in food, proper food handling and trust in monitoring institutions becomes necessary.

Data from this field are valuable and can contribute to improving the communication with the consumer in the face of the risks associated with food. Obtained information may also become the engine for mobilizing their food producers to make changes in food production and distribution.

The paper presents the role of consumers in the process of ensuring food safety and sets out the impact of issues related to food safety in the selection of food products.